

УДК 340.128:342.34

С. Д. Сворак

НАРОДОВЛАДНИЙ КОНЦЕПТ У ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ

Проаналізовано принципові погляди класиків марксизму-ленінізму на процеси генези та трансформації «пролетарської» держави, визначено її характерні риси, особливості демократії як форми держави. Охарактеризовано етапи формування демократичних устоїв в СРСР, теоретичні та практичні помилки і прорахунки керівництва, викристалізовано ідею політичної держави, що включає будь-яку диктатуру, в тому числі і диктатуру пролетаріату.

Ключові слова: демократія, держава, народовладдя, марксизм-ленінізм, влада.

Актуалізація питань демократії на сучасному етапі розвитку нашої країни абсолютно закономірна. Вона органічно пов'язана з оновленням усіх сфер життя українського суспільства і відображає об'єктивну потребу його удосконалення, досягнення ним якісно нового стану.

Розроблений урядом курс на демократизацію втілюється в житті через формування умов гласності і відкритості суспільного життя, активізацію участі громадян у всіх справах суспільства, послідовну реалізацію демократизму в соціально-економічній сфері, забезпечення принципів соціальної справедливості, розширення та поглиблення демократії в сфері виробництва, удосконалення виборчої системи.

Демократизація сьогодні не концептуальна кампанія, не прагматична спроба пристосуватися до умов суспільно-політичного життя. Подальший прогрес країни нерозривно пов'язаний зі зростанням народовладдя. Без послідовного розширення і поглиблення демократії в Україні неможливим стає і прискорення соціально-економічного розвитку, вдосконалення політичної системи, збагачення духовного життя українського суспільства, неможливий вихід держави на якісно новий європейський рівень.

Ідеї демократії протягом усієї історії розроблялися багатьма мислителями і політичними діячами, які прагнули усунути панування однієї частини суспільства над іншою. Їх вчення захоплювали і приваблювали ідеалами свободи, рівності, справедливості, критикували буржуазну демократію, відкривали її класовий зміст, обмеженість, антинародну суть. Ігнорування демократичних начал суспільного життя здатне, як показав історичний досвід, завдати значної шкоди будівництву правової держави та громадянського суспільства. Так, грубі порушення принципів демократії в роки

культу особи Сталіна і формування командно-адміністративної системи управління призвели до серйозної деформації всіх сторін суспільно-політичного, культурного та економічного розвитку. Значного удару зазнало державно-правове будівництво в окремих республіках СРСР, у першу чергу в Україні.

Проблеми демократизації і народовладдя у державно-правовому концепті марксистсько-ленінської теорії розглядали у ряді фундаментальних праць провідні юристи та політологи України: О. Мурашин, Р. Павловський, Ю. Панейко, О. Скакун, В. Копейчиков, В. Горбатенко, С. Котляревський, Ю. Шемшученко, М. Колодій, Ф. Шульженко, Т. Андрусак, Б. Сплющинський та ін.

Актуальність означеної проблематики посилюється ще й тим, що теоретичні концепції К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна розроблялися і практично реалізовувалися, як стверджувала радянська історико-правова наука, в ідеальному вигляді. Так, наприклад, «Велика Жовтнева соціалістична революція, – наголошують укладачі збірника праць К. Маркса, Ф. Енгельса та В. Леніна «О демократии», – заклала основи справжнього народовладдя» [1, с. 4]. Головним завданням нашої розвідки є аналіз концепцій та поглядів класиків марксизму-ленінізму на народовладдя, демократію як форму держави, диктатуру пролетаріату і «пролетарську демократію як вищий тип демократії», демократичний централізм і місцеве самоуправління, авангардну роль партії, яка на думку її лідерів, «володіє спеціальними знаннями законів історії і, відповідно, унікальними претензіями на управління» [2, с. 80].

Складність і проблемність дослідження полягає ще і в тому, що «ідеальні» теорії і парадигми марксизму, розвинені ленінізмом, реалізовувалися у практиці соціалістичного будівництва в СРСР і виключно позитивно протягом семи-десяти років його існування характеризувалися історичною та політико-правовою наукою, яка не терпіла жодних зауважень, критики чи ревізійнізму в той же час безперервно критикуючи «буржуазну демократію», розкриваючи її «класовий зміст, обмеженість та антинародну суть». Провідні теоретики та ідеологи Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС однозначно стверджували, що держава в буржуазному суспільстві – це орган управління, що стоїть над суспільством, і лише в умовах розвитку соціалізму демократія як форма держави – це орган управління, повністю підпорядкований суспільству [3, с. 269].

Спадщина класиків марксизму-ленінізму з проблем демократії надзвичайно обширна. К. Маркс, Ф. Енгельс, В. Ленін протягом усього свого життя зверталися до цієї теми, аналізували її в різнопланових аспектах. Ряд їхніх праць безпосередньо присвячені народовладдю. До таких можна віднести роботи К. Маркса «Громадянська війна у Франції», Ф. Енгельса «Про авторитет», твори В. Леніна «Держава і революція», «Чергові завдання Радянської

влади», «Пролетарська революція і ренегат Каутський», його останні статті і листи.

Із 70-х років XIX ст. у пролетаріальних центрах Росії почали розповсюджуватися ідеї К. Маркса. Їх укорінення пов'язане, перш за все з діяльністю Г. Плеханова і групи «Визволення праці», якою він керував (заснована в 1883 р.). Соціально-економічний розвиток того часу яскраво свідчив, що Росія стає на шлях капіталістичного розвитку. Прихильники марксизму в Росії головні спрямовували свої зусилля на осмислення цього факту. Вони намагалися з історично-матеріалістичних позицій проаналізувати стан пореформеного російського суспільства, перспективи його еволюції. Прихильники марксизму хотіли озброїти пролетаріат, який щойно народився, розумінням того, що він собою насправді являє, визначити його місце і роль у суспільно-політичному житті, тактику і стратегію пролетаріату в боротьбі з панівним класом.

На перших порах, до початку XX ст., у невеличкій групі російських марксистів ще не було якихось конкретних поглядів на проблеми влади, держави, права, закону, політичного режиму тощо. На цьому етапі вони ще виступали єдиним фронтом. Їх об'єднували спільна мета і завдання, які вони у 80–90-х роках намагалися вирішити: пристосування ідей марксизму до конкретних умов Росії, їх розповсюдження, збір пролетаріату та інших радикально налаштованих осіб під знамена Марксового соціалізму [4, с. 316].

Розгляд комплексу поглядів В. Леніна на державу і владу потрібно починати з питання про класову природу держави. Саме цьому питанню і присвячений перший параграф першої частини праці «Держава і революція» [5], де він підкреслює, що невід'ємною рисою такого соціального інституту, як держава є особлива класовість. Вона властива державі з ряду «об'єктивних» причин. Перша з них – втілення у державі антагонізму класів, що розкололо суспільство від часу утворення в ньому приватної власності і суспільних груп із суперечливими економічними інтересами. Найважливішим моментом, на думку В. Леніна, є той факт що, держава є продуктом і проявом класової непримиренності. Друга причина, під впливом якої держава є за своєю суттю класовим творінням, – це комплектування апарату держави (і насамперед верхніх ешелонів державної влади) особами із середовища панівного класу. Водночас В. Ленін зазначав, що зовсім не весь державний апарат заповнили одні тільки вихідці з цього класу. Склад адміністрації російського самодержавства служив прикладом того, що бюрократія могла рекрутуватися також із інших соціальних верств [6, с. 282–283].

Третьою причиною, яка робить державу, за В. Леніним, організацією наскрізь класовою (пануючого класу), є здійснення державною машиною політики, вигідної, головним чином, для пануючого класу, яка відповідає його корінним економічним, політичним та ідеологічним інтересам. В. Ленін не відкидав і те, що ця державна

машина виконувала і національні завдання, спрямовані на забезпечення добробуту всього населення, але вважав це не суттєвим, чимось другорядним, нетиповим для держави [4, с. 318].

Зворотна сторона марксистсько-ленінського трактування сутності держави як класової диктатури – це сприйняття й оцінка демократії, свободи, права, принципів гуманізму, зокрема тих, що склалися у досоціалістичну епоху, як малозначних компонентів суспільно-політичного життя. З точки зору В. Леніна, майже все, на що вони здатні, – бути провідниками диктатури класу, прикривати її зовнішні привабливі атрибути і таким чином уводити у блуд трудящих, народні маси, ховаючи від них характер державного пригнічення. Різні демократично-правові інститути і норми варті викриття і заперечення. У кращому випадку деякі з них можна використовувати у боротьбі проти диктатури пануючого класу [7, с. 325].

Непослідовною можна вважати ідею у вченні В. Леніна про майбутній державний лад. До 1917 р. він вважав, що майбутня держава на теренах Російської імперії мусить бути централізованою, побудованою на засадах так званого демократичного централізму.

Після Жовтневого перевороту 1917 р. він виступав за надання автономії національним меншинам та створення федеративної Росії з можливістю самовизначення націй. Водночас у дійсності В. Ленін навіть не припускав автономії України, відкинувши пропозиції М. Грушевського й В. Винниченка та жорстоко придушивши військами М. Муравйова спробу відокремлення України.

Характеризуючи сутність царського державного апарату, В. Ленін зазначав, що він обстоює інтереси панівного класу і тому його необхідно замінити новим апаратом – диктатурою пролетаріату, що є необхідною умовою придушення опору поваленого класу багатіїв. У праці «Держава і революція» [5] він надав розробку ідеї К. Маркса й Ф. Енгельса про класову сутність держави та її апарату, про те, що держава законодавчо закріплює нерівність у суспільстві, використовуючи спеціальні органи примусу – армію, поліцію, тюрми. В. Ленін визначив функції держави, як-от: придушення опору повалених експлуататорських класів; демократичне й раціональне керівництво суспільством у цілому, виробничою сферою, економікою країни; здійснення контролю за мірою праці, розподілом і споживанням; охорона загальнонародної власності на засоби виробництва; зміцнення нової дисципліни праці та ін. [8, с. 221].

Розглядаючи проблему співвідношення несумісних категорій «диктатура» й «демократія», він зазначав, що в буржуазній державі демократія є надбанням небагатих, а за диктатури пролетаріату утворюється реальна демократія для більшості.

З класових позицій В. Ленін підходив і до з'ясування сутності права. У праві, за його вченням, закріплюється воля панівного класу; отже, і в буржуазній державі, і за диктатури пролетаріату право стоїть на сторожі інтересів того класу, який знаходиться при владі.

Незважаючи на це, диктатура пролетаріату була новою історичною формою демократії, що реалізувалася через ради депутатів, обираєні від робітників і селян у всіх адміністративно-територіальних одиницях держави. Викладаючи свою думку з цього приводу, Сталін, як і його попередники, відкидав передові державно-правові концепції світу, піддавав нищівній критиці «буржуазну демократію» та «буржуазний парламентаризм», не сприймав ідею поділу влади, оскільки радянську владу розглядав як таку, що об'єднує законодавчу й виконавчу владу в одній державній організації. Значне місце у його вченні відводилося комуністичній партії, що розглядалася як політико-ідеологічний інститут із широкими повноваженнями в усіх сферах життєдіяльності суспільства. Вона була знаряддям диктатури пролетаріату, ядром влади, визначала стратегію і тактику суспільного розвитку, забезпечувала ідеологічну єдність, боротьбу з дисидентством і «класовими ворогами», «виховувала» населення.

Інститути влади, встановлені після соціалістичної революції, аж ніяк не можна назвати справді демократичними, хоча їх оновлюючий вплив на суспільний розвиток, незважаючи на зведення сучасними політиками змісту революції до жорстких схем, які збіднювали і спотворювали її сутність, історично обумовлений. Їх становлення проходило шляхом штучного прискорення процесу «демократизації», без достатньої економічної, культурної, політичної і теоретичної підготовленості. Практичні питання соціалістичної перебудови суспільства не мали достатнього науково-політичного обґрунтування й часто-густо вирішувалися шляхом спроб і помилок, революційним, класово-насильницьким способом, не пов'язаним із фундаментальними загальнолюдськими цінностями, правовими й моральними нормами. Внаслідок цього запанував тоталітарно-класовий, партійно-диктаторський, автократичний суспільний лад. Державна влада стала самоціллю тоталітарного режиму, якому були підпорядковані й інтереси громадянського суспільства. Демократична фразеологія була лише прикриттям автократії компартійного і державного механізму, перманентних репресій, придушення особистості в ім'я єдності, хибно витлумачених колективістських ідей та інтересів. Це була бюрократизована демократія, демократія несвободи [9, с. 51].

Критикуючи практику бюрократичного соціалізму, слід зазначити, що нехтувати соціальними аспектами тих чи інших видів демократії підстав немає. Демократія має загальнолюдське значення, однак її особливості зумовлені соціально-економічною структурою суспільства, яка, у свою чергу, активно впливає на формування інтересів громадян. У суспільному розвитку сьогодні панує ліберально-демократична парадигма [10, с. 17].

Не заперечуючи класового підходу до виникнення держави і права, маємо визнати неподільність держави і класу в період її становлення, повну залежність держави від інтересів та волі панівного класу. Процес відокремлення держави від класу і перетворення її на окрему, а з часом і самостійну корпорацію по відношенню до класу був порівняно тривалим і дійшов вищої якості (самостійності) лише в буржуазному суспільстві, коли незалежність від класу набрала вигляду незалежності від суспільства в цілому. Громадянське суспільство, захищаючи себе, стверджуючи свій вищий суверенітет, проголошує свободу і право особистості, самоврядування, верховенство законів та інших демократичних інститутів, крокує до поглиблення державної корпорації. Навіть К. Маркс і Ф. Енгельс вважали, що така держава не є безпосередньо класовою і називали її «політичною державою». Подвійну її природу вони визначали як наслідок того, що вона, з одного боку, відображала до певної міри інтереси можливих класів, а з іншого, – забезпечувала вільний розвиток особи і суспільства [11, с. 233].

За К. Марксом, «політична держава» водночас є вищою точкою розвитку державності і початком заперечення її. Відповідно до марксистсько-ленінської політичної теорії соціалістична революція починається зі зламу буржуазної державної машини, а нова держава входить у стадію «напівдержави» і згодом відмирає. Цього не тільки не сталося, а навпаки, апарат придушення, насильства зберігся і зміцнився, бюрократія розквітла, держава міцно постала над суспільством. Апарат управління із знаряддя панівного класу (робітничого класу згідно з комуністичною ідеєю) перетворився на інструмент у руках партійно-державної номенклатури для придушення більшості народу. Світоглядні ідеї класиків марксизму під прикриттям «соціалістичного демократизму» було догматизовано і поставлено на службу правлячій бюрократії. Кризові явища в економіці, політичній та соціальній сферах, ускладнення зовнішньополітичної ситуації та зростання протидії власного народу змушували панівну верхівку вдаватися до тоталітарних методів управління, що в остаточному підсумку призвело до руйнування соціалістичного державного апарату, краху доктринерських комуністичних державознавчих ідей [12, с. 4].

Таким чином, погоджуючись з теоретичними висновками В. Цветкова, варто наголосити, що основними позиціями марксистської теорії демократії є: а) у класовому суспільстві демократія завжди має класовий характер; б) демократія як політичне явище – форма виявлення інтересів і відносин класів; в) демократія передусім пов'язана зі здійсненням державної влади та є формою держави; г) сутність, тенденції розвитку, інститути, форми демократії визначаються всією сумою соціально-економічних і духовних процесів класового суспільства; ґ) новий історичний пік демократії

виникає під час революційної перебудови буржуазного суспільства [10, с. 16].

Історики, політологи, юристи називають багато причин того, що радянська модель державно-бюрократичного соціалізму не витримала випробувань часом, але першопричиною її загибелі, на нашу думку, є те, що вона не витримала змагання зі світом капіталу, не спромоглася забезпечити вищі, порівняно із західними, рівні життя і продуктивності праці. По-друге, народовладдя не відбулося, а влада, як і засоби виробництва, була, принаймні протягом десятиліть, відчужена від трудящих. І по-третє, комуністична партія перетворилася на партію апарату, відірвалася від мас, а маси, природно, відвернулися від неї.

Українське національно-духовне життя в СРСР було отруєне компартійною ідеологією до межі нелюдяності, приміром у питанні релігійних вірувань і духовності людей вкладалося атеїстично-вульгарне розуміння, а особисте життя контролювалося партійним осередком. Україна після проголошення незалежності вийшла із цупких тенет компартійної тоталітарної ідеології майже цілком російсько і радянсько асимільованою спільнотою. Політичне керівництво незалежної України не ставило за мету служіння народу, зрачки політичної поведінки нової української еліти, в руках якої опинилася влада, були продуковані компартійною системою, яка набула своєрідної корпоративної солідарності. Нове керівництво України мало настільки звичний для компартійно-радянської номенклатури тип поведінки, що його корпоративно-партійне мислення майже автоматично створило українську державу й партійну організацію, яка перетворилася, за рахунок приватизації, одночасно на владу і власність. Оскільки політичні реформи зосередилися навколо їх корпоративно-владних інтересів, то вони свідомо створили законодавчі норми, які надавали перевагу владним структурам у здійсненні привласнення держави й народного економічного потенціалу у своїх інтересах.

Соціально-економічна і політична ситуація, що склалася сьогодні, потребує наукового осмислення. Нові реалії й нову епоху намагаються зрозуміти за допомогою традиційних категорій і методів аналізу, прямолінійно зводячи усі суспільні суперечності до проблеми ворота до капіталізму і краху комунізму, не розуміючи, що людство вступило у нову цивілізацію, базовою умовою якої є побудова демократичної держави, в якій реалізуються права людини. Всі інші умови на думку М. Лебедева, або вторинні або є передумовами для реалізації основної [11, с. 234].

Радянський «демократичний» суспільний лад відійшов від капіталізму, але так і не наблизився до комунізму. Він не вийшов за межі перехідного періоду, властивого усім великим революціям, з усіма характерними для нього непривабливими, а часом і примітивними ознаками. Свого часу К. Маркс і Ф. Енгельс зазначали, що

революції так розкачуються, що вискакують за межі своїх історичних завдань і можливостей. Цей, так званий, зворотний хід маховика призвів до того, що сьогодні деякі політичні сили прагнуть повернутися до дикого капіталізму. Однак ми впевнені, що (як і в інших великих революціях) маховик історії зупинить регрес, поверне суспільство до прогресу, адже і капіталістична система не законсервувалася, а перебуває у стані переходу до нового суспільства, для якого характерним є взаємопроникнення та взаємозбагачення різних суспільних систем.

Для того, щоб демократія могла в Україні утверджуватися, потрібно реформувати правові механізми обрання суддів до Конституційного Суду України, Верховного Суду України, Центральної виборчої комісії, Вищої ради юстиції та інших інститутів влади. Український національно-державницький дух у своїй історичній традиції несе в собі потенціал народовладдя і свободи. Оскільки народ у своїй політичній дії цілеспрямовано формує основні інститути влади для того, щоб привести наше життя у відповідність до норм і цінностей західноєвропейської демократії: гуманізму, свободи, верховенства права, то сьогодні він має бути державотворцем, а не спостерігачем політичних протистоянь.

Список використаних джерел: 1. Маркс К. О демократии : сборник / К. Маркс, Ф. Энгельс, В. Ленин. – М. : Политиздат, 1988. – 512 с. 2. Байме К. Політичні теорії сучасності / Клаус фон Байме ; пер. з нім. М. Культаєвої, М. Бойченка. – К. : Стило, 2008. – 396 с. 3. Сурядная Е. В. Политико-исторические условия и теретические модели формирования демократического, политического режима в России / Е. В. Сурядная // Социально-политическое развитие России как комплексная проблема гуманитарного знания. – Волгоград : ВА МВД России, 2010. – С. 267–271. 4. Слющинский Б. В. Історія суспільно-політичної думки : курс лекцій : навч. посіб. / Б. В. Слющинський. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2005. – 453 с. 5. Ленин В. Держава і революція // Полн. собр. соч. – 5-е изд. – М. : Изд-во полит. лит., 1969. – Т. 33. – С. 1–20. 6. Малахов В. П. Історія політичних і правових учень / В. П. Малахов. – М. : Академ. проект, 2000. – 414 с. 7. Даль Р. Демократия и её критики / Р. Даль ; под ред. М. В. Ильина. – М. : Рос. полит. энцикл., 2003. – 576 с. 8. Шульженко Ф. П. Історія політичних і правових вчень / Ф. П. Шульженко, Т. Г. Андрусак. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 304 с. 9. Арон Р. Демократия и тоталитаризм / Р. Арон ; пер. с фр. Г. И. Семенова. – М. : Текст, 1993. – 303 с. 10. Цветков В. В. Демократія і державне управління: теорія, методологія, практика : монографія / В. В. Цветков. – К. : Юрид. думка, 2007. – 336 с. 11. Лебедев Н. И. Проблемы формирования гражданского общества в современной России / Н. И. Лебедев // Социально-политическое развитие России как комплексная проблема гуманитарного знания. – Волгоград : ВА МВД России, 2010. – С. 232–234. 12. Камінський А. На перехідному етапі. «Гласність», «перебудова» і «демократія» на Україні / А. Камінський. – Мюнхен : [б. в.], 1990. – 623 с.

Надійшла до редколегії 29.10.2013

Сворак С. Д. Народовластный концепт в теории и практике Марксизма-ленинизма

Проанализированы принципиальные взгляды классиков марксизма-ленинизма на процессы генезиса и трансформации «пролетарского» государства, определены его характерные черты, особенности формирования и функционирования. Отдельно рассмотрены принципы народовластия и демократии как формы государства, обозначены этапы формирования демократических установ в СССР, теоретические и практические ошибки и просчеты руководства, выкристаллизована идея политического государства, которая исключает всякую диктатуру, в том числе и диктатуру пролетариата.

Ключевые слова: демократия, государство, народовластие, марксизм-ленинизм, власть.

Svorak S. D. Marxism-Leninism about democracy as a form of a state

Fundamental views of Marxism-Leninism's classics on the processes of genesis and transformation of «proletarian» state are analyzed, its characteristics, features of democracy as a form of a state are defined. Stages of forming democratic attitudes in the Soviet Union, theoretical and practical mistakes and miscalculations of leaders are characterized; the idea of political state, which excludes any dictatorship, even the dictatorship of the proletariat is formed.

It is emphasized that Marxism developed such pivotal political ideas: true sovereignty of the people is possible only by overcoming of private ownership of the means of production, their socialization; achieving full social justice in a society; material production, the state of the productive forces and production relations, interaction of basis and superstructure are defining in the political development of a society; the main condition for the victory of the revolution is a dictatorship of the proletariat; the vanguard of the working class must be the Communist Party; the state is the mechanism of economically powerful class; law is a will of the ruling class formed into a law.

The author insists that Stalin's subjectivist approach in applying Marxism while solving social tasks was a form to absolute administrative and command methods during social policy realization; extremely aversion to his opponents in the party and outside it; turning the party into a kind of «Order of the Sword»; in merciless massacre of dissidents. In practice, this has meant that the object of unprecedented in human history political terror has become some party leaders and the whole nations and nationalities. It happened that Russian bolsheviks resorted to artificial acceleration of the historical process and discredited their own political doctrine. All this discredited, to the large extent, positive view of socialism, democracy and democracy.

Keywords: democracy, state, sovereignty of the people, Marxism-Leninism, power.

